

УДК 130.2+304.44

М.Г. Складановська

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНКУЛЬТУРАЦІЇ

Синергетика сьогодні – нова концепція, що базується на властивості самоорганізації систем різного генезису. Це міждисциплінарний напрям, що досліджує як природничі, так і технічні й соціальні системи. Організм людини, наші міста, планета – саме такі складні системи, що самоорганізуються. Їх головні ознаки: нелінійність, відкритість, дисипативність. Екосфера є саме такою системою, компонентами якої є природні і природно-антропогенні об'єкти, суспільство та суспільні норми взаємовідносин людини і природи, рівень екологічної культури кожної людини і суспільства в цілому, тип природокористування. Ця найскладніша система без специфічного зовнішнього впливу самостійно створює власну просторову, часову і функціональну структури, а, отже, самоорганізується. Її відкритість обумовлює приплив та відтік енергії, інформації. Процес структурування або набуття стабільного режиму функціонування не є плавним, пропорційним припливу енергії. Ці процеси цілеспрямовані, але мають спонтанний характер.

Для складних систем, що самоорганізуються, характерним є закон нерівномірного розвитку їх складових. Вважаємо, що ця закономірність притаманна і розвитку екологічної культури суспільства, і формуванню екологічної культури особистості. Сфера, що об'єднує глобальні екологічні проблеми, проблеми збереження життя на Землі, формування екологічної культури, екологічної свідомості, розвитку екологічного мислення, пошуки шляхів гармонічного співіснування людини і природи, на сучасному етапі має розвинену науково-технічну компоненту – створення маловідходних технологій, очисних споруд, використання альтернативних видів енергії тощо. Мотиваційно-ціннісна компонента екологічної культури, її духовна складова розвивається повільнішими темпами. Це можна пояснити сциєнтистською спрямованістю суспільної свідомості протягом останнього століття, техногенним розвитком європейської цивілізації.

За переконанням І.Пригожина і С.Курдюмова [1; 2], синергетичний підхід можна застосовувати не тільки в галузі фізико-математичних наук, але й під час аналізу соціокультурних процесів. Відповідно до І.Пригожина, будь-яка організована система перебуває у динамічному напруженні між ентропією та негентропією, між хаосом та інформацією. І чим складніша система, тим нижча її стійкість. Але нестабільність необхідна для виникнення еволюції. Людські співтовариства мають низьку стійкість і постійно знаходяться в процесі еволюції. Дослідження проблем самоорганізації стає провідним шляхом проникнення ідей теорії систем до біологічного і соціального пізнання. Саме на базі синергетичної методології стає можливим моделювання образу майбутнього, прогнозування процесів соціоприродних систем. Нестабільність глобальної екологічної ситуації, реальні загрози збереженню здоров'я і життя людини, непередбачені конфлікти дають підстави вважати екосферу подібною до складних дисипативних систем, що самоорганізуються.

Синергетичний підхід дає підґрунтя для створення концепції ефективного управління складними системами, провідна ідея якої – вивчення конкретних механізмів самоорганізації та можливості їх реалізації досліджуваній предметній області. В залежності від конкретних властивостей предметної галузі тієї чи іншої науки синергетичний підхід набуває характерних особливостей і змісту.

Мета статті – визначити зміст провідних засад синергетики в дослідженні феномену екологічної культури і процесу екологічної інкультурації.

Компаративний аналіз робіт [3; 1; 2; 4] дає підстави зробити такі висновки:

- У синергетичному аспекті саме різноманіття є підґрунтям самоорганізації системи. Одноманітність не створює гармонії. Отже, збереження біорізноманіття в біосфері і різноманітності підходів до екологічної інкультурації, збереження різноманітної екокультурної спадщини різних народів є «страховим полісом» розвитку людської цивілізації, розвитку Homo Sapiens, його духовної культури взагалі і екологічної культури як її частини.

- Ціле розвивається більш швидким темпом, ніж окремі його складові. Отже, актуалізується проблема сумісного розвитку – коеволуції людського суспільства і природи, причому необхідною стає вимога орієнтуватися на природні тенденції розвитку і навчитися попадати в резонанс із ними.

• Мале збурення може вивести систему зі квазісталого стану. Отже, дії окремої людини можуть суттєво впливати на стан екосфери, і звідси відповідальність кожного громадянина за стан довкілля, суспільної екоосвідомості і екологічної культури має не тільки аксіологічне підґрунтя, але й теоретичну синергетичну базу.

• Стан соціокультурних і природних процесів сьогодення не залишає часу на повільний шлях коеволюції. Ми повинні скоротити час виходу на потрібний стан системи. А для цього необхідно визначити спектр атракторів і навчитися їх резонансно збуджувати [3; 199]. Саме ці кроки, на наш погляд, усвідомлюємо з робіт М.Моїсеєва і В.Крисаченка: знання вимог екологічного імперативу та їх запровадження в практику сьогодення, формування нового мислення, переорієнтація більшості ціннісних шкал, заборона війн, підвищення ролі Вчителя [5], екологізація економічної діяльності, науки, освіти, культури [6].

• Будь-який процес містить у собі інформацію про минуле і майбутнє. Отже екологічна культура є процесом утворення нових цінностей ставлення до світу природи як переосмислення екокультурного надбання наших предків. Майбутнє визначається теперішнім станом формування екологічної свідомості, екологічної культури і вибором шляху подальшого розвитку людства.

Системам зі складною організацією не можна нав'язати шлях розвитку. *Наша мета* – дослідити і зрозуміти природні закономірності, тенденції розвитку системи, маючи на увазі, що таких шляхів розвитку може бути декілька. І навіть слабкий вплив на систему, правильно обраний в часовому та структурному плані, може сприяти переходу системи на іншу траєкторію руху. Отже, синергетичний підхід до екологічних проблем та процесу екологічної інкультурації дає підстави стверджувати, що песимістичний прогноз загибелі нашої цивілізації разом із знищенням природи – не єдиний можливий напрям еволюції. Альтернативний напрям розвитку, на думку багатьох сучасних науковців, може ґрунтуватися на ідеях концепції «Sustainable development».

Концепція стабільного розвитку суспільства (Sustainable development) передбачає зкоординований еколого-соціально-економічний розвиток людства, створення стабільних умов життя для теперішнього і майбутнього поколінь таким чином, щоб якість життя, безпека людей, стан довкілля не мали тенденції погіршення, а соціальний прогрес урахував потреби кожної людини. Але задоволення потреб людини досі забезпечувалося екстенсивним способом розвитку економіки, хижацьким використанням природних ресурсів, знищенням природи – єдиного джерела життя кожної людини і людства загалом. Сучасна європейська цивілізація набула техногенного характеру, головною рисою якої є втрата контролю над наслідками так званого «технічного прогресу». Агресивність технічного втручання людини в природу породила найгострішу проблему сучасності – екологічну.

Ще в 1992 році в Ріо-де-Жанейро Всесвітньою конференцією з проблем довкілля і розвитку було визначено сутнісні принципи сталого розвитку:

- відмова від політики безмежного зростання споживання;
- орієнтація природоохоронної політики на боротьбу з причинами, а не наслідками шкідливого впливу людини на довкілля;
- обмеження зростання населення планети;
- використання екологічно чистих, ресурсозберігаючих безвідходних технологій;
- відмова від застосування токсичних речовин в усіх галузях виробництва;
- обов'язковий еколого-економічний аналіз усіх видів діяльності у повному циклі [7].

Перешкоди реалізації цих принципів – інерційність звичок і традицій, психологічна установка на зростання споживання як основної цінності і показника якості життя, усталені стереотипи мислення як пересічного громадянина, так і політиків, бізнесменів, управлінського складу виробничих підприємств. Провідна думка концепції зкоординованого розвитку – взаємодія всіх верств населення, наукової й культурної спільноти в розв'язанні найактуальнішої цивілізаційної проблеми: забезпечити якість життя людини і зберегти довкілля не тільки як джерело ресурсів для майбутніх поколінь, але й як умову біологічного існування виду *Homo Sapiens* і духовного розвитку людської цивілізації. Для цього необхідні зміни ціннісних критеріїв якості життя людини: не кількісне зростання матеріальних статків, а повноцінний всебічний розвиток людської індивідуальності, розкриття інтелектуальних і творчих можливостей особистості, усвідомлення своєї ролі і місця в Універсумі, а отже – відповідальність за продовження життя на планеті. Опанування екологічної культури як провідної складової духовного розвитку дає надію індивіду на повноцінну самоактуалізацію. Інструментами здійснення концепції зкоординованого розвитку є, на наш погляд,

наступні заходи:

- створення жорсткого природоохоронного законодавства і системи контролю за його виконанням;
- підтримка існуючих і створення нових територій, що охороняються (заповідників, заказників, національних парків, пам'яток природи);
- трансформація культурної й освітньої політики, що має за мету ґрунтовну екологічну освіту, просвіту, науково обґрунтовані програми формування екологічної культури населення, зміни пріоритетів в екокультурній роботі ЗМІ;
- обов'язкове виконання вимог екологічного імперативу при проектуванні, будівництві й реконструкції промислових об'єктів, надання суспільним організаціям можливості контролювати виконання цих вимог;
- підтримка на державному рівні наукових розробок щодо охорони довкілля, природозберігаючих технологій, пізнання фундаментальних законів природи, екокультурної просвіти і формування екологічної культури населення.

Л.Смолова [8; 349] пропонує розглядати чотири обов'язкових рівня реалізації планів зкоординованого розвитку: індивідуальний (для окремої родини, людини), локальний (для окремої організації, міста, поселення), національно-регіональний і міжнародний. Автор наводить приклади реалізації ідей зкоординованого розвитку на індивідуальному рівні: проект «Екогрупи», створений за ініціативою міжнародної суспільної організації «Міжнародний план глобальних дій» (GAP International, Sweden). Робота екогруп спрямовується за темами «Сміття», «Вода», «Енергія», «Рослини», «Поїздки», «Покупки» і має за мету перегляд звичок і цінностей людей в напрямі ресурсозбереження, поліпшення якості життя і стану довкілля. Прикладами реалізації ідей зкоординованого розвитку на локальному рівні можуть бути створення екопоселень як спроби використовувати відновлювальні природні ресурси, сприяти створенню екологічно чистих продуктів, зміни способу життя; відтворення ідей родових поселень; «модельні ліси» як зразкова організація управління лісовим господарством, охорона і відновлювання лісових екосистем, створених під егідою Всесвітнього фонду дикої природи (WWF). Сюди ж можна віднести й виникнення соціально відповідального бізнесу, що здійснює підтримку національних парків, заповідників, організовує «чисте виробництво» як програму використання новітніх розробок зі скорочення шкідливих викидів, ресурсозбереження, підвищення якості продукції. Існують приклади проектів локального рівня «туризм», «прикладні ремесла», «екоосвіта й екопросвіта», відновлювання «екологічно дружнього» сільського господарства. Саме в таких проектах, на нашу думку, відчувається потреба в прикладних розробках культурології, психології, пов'язаних із дослідженням впливу впровадження цих проектів на трансформацію ціннісних орієнтацій учасників, зміну їх світосприйняття.

У системах, що самоорганізуються, діє принцип суперпозиції – складне еволюційне ціле відбудовується з різних більш простих структур, що розвиваються. Таким чином, актуальним стає впровадження соціокультурних проектів регіонального, місцевого характеру. На наш погляд, науково обґрунтовані програми екологічної інкультурації особистості студента в позааудиторній, дозвіллевій сфері при їх системному впровадженні можуть бути більш ефективними, ніж великі за обсягом і матеріальними витратами регіональні або державні проекти.

У результаті самоорганізації системи виникає впорядкований метастабільний стан, що відповідає мінімуму синергетичного потенціалу. Цей стан зберігається доти, доки підсистема зазнає означений зовнішній вплив. Отже, наші зусилля з формування екоцентричного типу світосприйняття, відбудови екоетичних взаємовідносин «людина-природа», екологічної інкультурації індивіда та суспільства в цілому, ймовірно, можуть бути тими збуреннями, які підтримують метастабільний стан екосфери, затримуючи людство на краю прірви небуття.

Самоорганізація в системі може виникнути внаслідок зміни деяких параметрів. Визначити ці параметри керування та чинники ефективності нашого впливу – найактуальніше завдання наукового дослідження процесу екологічної інкультурації.

Таким чином, синергетика стає базою синтезу міждисциплінарних методів, способів, знань у вивченні феномену екологічної культури і дослідженні процесу екологічної інкультурації особистості. Синергетичний підхід дозволяє визначити вплив суб'єкта екологічної інкультурації на стан сформованості екологічної культури суспільства взагалі і на формування екоцентричного типу світосприйняття, дає методологічне підґрунтя розробки програми екологічної інкультурації сучасної молоді людини.

У наш час синергетика ще не є завершеною єдиною теорією. Але синергетичний підхід, як концепція дослідження конкретної предметної сфери, дозволяє з'ясувати ті особливості, які є універсальними механізмами в системах стохастичного характеру, далеких від стану рівноваги та дослідити можливості управління цими системами.

Джерельні приписи

1. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой: пер. с англ. / Илья Пригожин, Изабелла Стингерс. – М.: УРСС, 2002. – 288 с.
2. Князева Е.Н. Основание синергетики. Синергетическое мировидение / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. – М.: Комкнига, 2005. – 240 с.
3. Дулин П.Г. Актуальность синергетической методологии в контексте проблем и перспектив консолидации / П.Г. Дулин // Гуманитарный журнал. – 2006. – № 1-2 (29-30). – С. 196-202.
4. Складановська М.Г. Людина і світ. Вступ до екологічної психології: Навч. посіб. / М.Г. Складановська. – Д.: НГУ, 2006. – 144 с.
5. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера / Н.Н. Моисеев. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 351 с.
6. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: навч. посіб. / В.С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
7. Програма дій «Порядок денний на ХХІ століття»: Ухвалена конф. ООН з навколишнього середовища і розвитку (Саміт «Планета Земля», Ріо-де-Жанейро, 1992): Пер. з англ. – 2 вид. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
8. Смолова Л.В. Введение в психологию взаимодействия с окружающей средой / Л.В. Смолова. – СПб.: Речь, 2008. – 384 с.
9. Марушевський Г.Б. Етика збалансованого розвитку: Моногр. / Г.Б. Марушевський. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – 440 с.

Резюме

Визначено зміст основних засад синергетичного підходу в контексті дослідження феномену екологічної культури та процесу екологічної інкультурації особистості.

Ключові слова: самоорганізація, нелінійні відкриті системи, інкультурація, зкоординований розвиток суспільства.

Summary

Skladanovska M. The synergistically going is near the problems of ecological enculturation

The article determines basic provisions of a synergistic approach to the study of environmental culture and enculturation process of environmental identity.

Key words: nonlinear open systems, enculturation, development of society.

Аннотация

Определено содержание основных положений синергетического подхода к исследованию экологической культуры и процесса экологической инкультурации личности.

Ключевые слова: самоорганизация, нелинейные открытые системы, инкультурация.